

ד"ר זאב ספראי

מדרש ויסעו — מלחמת בני יעקב בדרום השומרון

מדרש ויסעו הוא מן המדרשים המוזרים ביותר שבספרותינו. במדרש קצר זה תיאור של מלחמה שערכו כביכול בני יעקב נגד הגויים בדרום השומרון אחר הריסת שכם וכיבושה, כמסופר במקרא.

במאמר זה יתבררו המקורות למעשה זה, ומהלך הסיפור והרקע ההיסטורי-ריאלי, וכל זאת על רקע המקורות הספרותיים שיוזכרו להלן¹. המלחמה מתוארת כצוואת יהודה פרקים ג—ז, ובקצרה בספר היובלים לד א—ט, ועל אף ההבדל באורך התיאור הרי שבסך הכול התיאורים קרובים, והפרטים העיקריים זהים. מדובר בשתי מלחמות: בראשונה נהרגים מספר מלכים, ובשנייה נכבשות ערי האמוריים. ההבדלים העיקריים הם:

1. בצוואת יהודה מודגש מקומו של יהודה, ובספר היובלים לוחמים יעקב ובניו.
2. בספר היובלים נזכר כיבוש ארשה, הנערר מצוואת יהודה. מסתבר, שארשה זהה לחצור שבצוואת יהודה, וזאת לפי השוואת רשימת הערים (טבלה 1). ואמנם בשני המקורות נזכרת הריגת מלך חצור, אך בצוואת יהודה אין זכר לכיבוש חצור.
3. גם בספר היובלים וגם בצוואת יהודה מתוארות שתי מלחמות. לפי צוואת יהודה נהרגו בראשונה מספר מלכים, ובשנייה נכבשו ערים, ולפי ספר היובלים בקטע הראשון מגיעים המלכים הללו, ובשני הם נהרגים.
4. בספר היובלים תיאור קצר ולאקוני, ובצוואת יהודה תיאור מפורט יותר. כל אלו ההבדלים ספרותיים בלבד הם. ההבדל הבא הוא היסטורי-גיאוגרפי.
5. בספר היובלים נקראת אחת הערים מעני שכיר (מחנה שכיר), ובצוואת יהודה שכיר בלבד.

מלחמת בני יעקב נזכרת בקצרה במספר מדרשים, המרמזים על מלחמה בחצור². מקור

* המאמר הוכן בסיועה של הקתדרה על שם א. וצ. מוסקוביץ לחקר ארץ ישראל, באוניברסיטת בר אילן.

1. ברקע ההיסטורי עסק קליין, *Palästinisches im Jubiläenbuch*, ZDPV 57 (1934) pp. 7—28. S. Klein, דיון שטחי הוקדש לנושא גם על ידי ב.צ. לוריא, גבול יהודה ושומרון בימי בית שני, מולד 6 (ספטמבר 1948) עמ' 340—348.

2. בראשית רבה פא, ד עמ' 975; בראשית רבתי לר' משה הדרשן לבר' לה, ה, יש מספר רמזים לכך, שיעקב נלחם בשכם. כן מתוארת גבורתו של יהודה, ורק מעשה זה מעיד על כך (קוהלת רבה סוף פרשה א). ברם שתי פרשיות אלו עשויות להיות קשורות לחומר המצוי במדרש ויסעו פרק א, שנוכחנו להלן.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

ד"ר זאב ספראי

[תריד]

נוסף חשוב ביותר הוא מדרש ויסעו¹ בפרק ב'⁴ במדרש תיאור מפורט, ספרותי ואגדי של המעשה אגב הוספת פרטים וגוזמאות רבות.

נראה, שמדרש ויסעו הוא תרגום, או אולי שחזור לעברית, מטקסט יווני או לאטיני. כך, למשל, בכתב-היד של המדרש נזכרת המלחמה בחסר או בחצור⁵. ברור, שהנוסח המקורי הוא חצור, שהרי כבר במדרש בראשית רבה נזכרת המלחמה בעיר זו⁶. הנוסח חסר עשוי להתפרש רק על רקע ההנחה, שמדובר בתרגום מלשון אירופית. במדרש ויסעו מתואר כיבוש שילה בעזרת כניסה אחרי "הנשים" או "הנסים". מקורו של האזכור הוא בצוואת יהודה, שנזכרות בה הנשים בכיבוש שכיר, ומיד לאחר כיבוש שילה. חילופי נוסח אחרים בכתב-היד של המדרש מתבהרים רק על יסוד הקשר לטקסט יווני או לאטיני, כגון החילופים: ארס-חרון - בית חרון - בית חורון - כתרון שנדון בו להלן, וכך מחנה, מהנהי - מהנה - מקנהי (הנוסח הנכון מחנה, ובו נדון להלן).

הקרבה שבין צוואת יהודה למדרש ויסעו בולטת ביותר (ראה טבלה 2), וברור, שחיבור זה שימש כמקור למדרש, ולא ספר היוכלים. במדרש מצוי רק שם אחד, המופיע רק בספר היוכלים והוא השם מעני שכיר, המופיע במדרש בצורות שונות, ובו נדון להלן. אם כן, מדרש ויסעו מצטרף לרשימה חשובה של מדרשים, שתורגמו מלאטינית או מיוונית באיטליה או ביוון בראשית ימי הביניים. אין ספק, שבמדרש זה תוספות תיאוריות וצוירות רבות⁷. ברם, יש בו גם מידע, שלא יכול להיות תוספת סופר בלבד. במדרש ויסעו נשתמרה לא רק רשימת הערים שנכבשו, אלא גם רשימת המלכים, וכל המלכים הללו אף הם שמות ערים, ואין לפקפק בנכונותם. שמות כגון לבן, סוסי, ישוב ופרעתון אמיתיים הם, ונדון להלן בזיהויים, לפיכך. לא יכלו להישאב אלא מטקסט שנכתב בידי סופר שהכיר את הארץ. מכאן יש להסיק, שמדרש ויסעו שאב את דבריו לא רק מצוואת יהודה או ספר היוכלים, אלא מטקסט קדום נוסף. כאמור, בצוואת יהודה ובספר היוכלים לא נזכרים שמות המלכים,

3. ראה לאוטרבך, "מדרש ויסעו", ספר זכרון לצבי הירש חיות, וינה תרצ"ג עמ' ריב - רכב. מהדורה נוספת פרסמו לאחרונה: יוסף דן ותמר אלכסנדר, "מדרש ויסעו השלם", מחקרי המרכז לחקר הפולקלור כרך ג, 1972. מהדורה זו מתבססת על כתב-יד המבורג 150. עם חילופי נוסחאות נבחרים. כתב-יד זה מאוחר בן המאה הי"ז. לפרק הראשון לא השתמש דן בפירוש הקדמון שפרסם שכתב. בפרק השני התעלם מכתב-יד דארמשטט, מדברי הימים של ירחמיאל ומונוסחאות ילקוט שמעוני שבדפוס וכתב-יד. אף לגבי הפרק השלישי השתמש המחבר רק בחלק מכתב-היד. הוא אינו משתמש בבראשית רבתי לאלבק, אף על פי שחיבור זה נזכר במבואו, שם עמ' 30, הערה 1. וכן לא השתמש בכתב-יד דארמשטט, ילקוט שמעוני דפוס, מדברי הימים של ירחמיאל. במבואו (שם, עמ' מח) פוסק המחבר: "אשר לאופיו של החבור אין ספק, כי הוא נועד לתת פורקן ליצר הספור והעלילה, והגבורה, וכי ספרות מלחמות האבירים ומלחמות הצלבנים שרווחו בין הגוים שימשה דוגמה למחבר... והנה את המלחמות לעצמו הוא בדה מלבו ללא הסתמכות על ספורי התורה ומדרשי חז"ל...". מההוכחות אשר הביאו לאוטרבך וקליין (ראה להלן) יש לסייג את דבריו. נראה, כי רמזים למלחמות מצויים הן במדרשי חז"ל ובעיקר בספרות החיצונית. בין המשתמשים בחיבור נמצאים חכמים קדומים כגון המדרשים מבית מדרשו של ר' משה הדרשן (ילקוט שמעוני, בראשית רבתי) ופרשנים קדומים.

4. מדרש ויסעו איננו מדרש מגובש, כפי שהציגו לאוטרבך, אלא מורכב משלושה פרקים נפרדים. האחד מתאר מלחמה עלומה עם בני ניוה, השני עוסק בפרשתנו, והשלישי במלחמה לכיבוש הד אדום, וכנראה יש בה תיאור אגדי של כיבוש אזור אדום בידי החשמונאים. כיבוש זה מופיע לראשונה בספר היוכלים לו - לח. יד. ברוב כתב-היד אין שלושת הפרקים מופיעים יחדיו חוץ מכ"י המבורג 150 המאוחר (מאה י"ז). וכתב-יד לונדון. ברם גם בכתב-יד לונדון יש הבדל גדול כטיב כתב-היד. לפרק א זהו כתב-יד טוב, ולפרק ב' כתב יד גרוע, המתחיל במלים "יעוד מדרש אחר דרשו רבותינו". ברור אפוא, שלפני המעתיק היו שני כתב-ידים והמעתיק צרפם לחיבור אחד בגלל עניינם.

5. ראה להלן. 6. לעיל הערה 2. 7. כדברי דן ות' אלכסנדר, לעיל שם שם.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

מדרש ויסעו — מלחמת בני יעקב בדרום השומרון] תרטו

אך בספר היוכלים נשתמר השם "מעני" הלא הוא מחנה, ובמדרש מופיע מחנה או מחנים כמלך שכיר. נמצאנו למדים, כי גם ספר היוכלים השתמש במידה כלשהי כאותו חיבור אנונימי שבו השתמש גם המדרש. בזמנו שיער פלוסר, כי היה בעבר טקסט קדום אחר, ארוך יותר, של צוואת יהודה, ולפיכך יש לשער שטקסט זה היה מונח לפני מחבר מדרש ויסעו. הנחה זו תסביר כמה תמיהות בנוסח צוואת יהודה המופיע לפנינו. בנוסח זה מספר יהודה שהותקף בידי שני מלכים והרגם (מלך חצור ומלך תפוח). אך מיד אחר כך נזכרים עוד שני מלכים שנהרגו (מלך שילה ומלך אחר או אחר). לאחר מכן נמסר על התקפה של תשעה אנשים (ג, ה), ארבעה מלכים נהרגו ועוד ארבעה נהרגו אחר כך (ד, ב). מספרים אלו אינם מתאימים זה לזה. ובייחוד, שבהמשך נזכרות רק 7 ערים (סרטן, תפוח, ארבל, שילה, מכיר, געש ותמנה). ברשימה זו תמוה היעדר אזכור לכיבוש תפוח וחצור, ובמיוחד מוזר הדבר לגבי חצור, שהיתה מרכז הקרב (לפי הנוסח בבראשית רבה). גם תיאור כיבוש שילה חסר, אף שנזכרת המלחמה בה, גם מלך אחר/אחור מופיע ללא תיאור נוסף. רק ההנחה, שהנוסח של צוואת יהודה הוא קיצור של נוסח אחר, מסבירה את אי-השלמות הפנימית של הטקסט שלפנינו. בספר היוכלים נזכר המספר שבעה מלכים, ואכן נמנים שבעה שמות: (תפוח, ארשה, שרגן, שילה, געש, בית חורון ומעני שכיר), ברם, חסרות שם ארבל ותמנה, הנזכרות רק בהמשך כערים שנתנו במתנה וחסר תיאור כיבושן.

בצוואת יהודה נזכר היום החמישי, שבו נלחמו בבני מכיר (וביום החמישי באו... ו, ג) וכן נזכר "ויוגד לנו ממחרת..." (ז, א), אך אין אזכור של יתר ימי הקרב. במדרש יש תיאור מפורט יותר מיום ב' ואילך, ונראה, כי גם פרט זה שאוב מן הטקסט המקורי, ונשמט מצוואת יהודה המקוצר.

נמצאנו למדים, שבמדרש מצוי עיבוד מקורי של טקסט יווני או לאטיני קדום, ויש להתחשב במדרש כמקור קדום. מצד שני ברור, שיש בו תוספות מעתיק וגוזמאות סופר. מהן עלינו להתעלם בכאנו לדון ברקע ההיסטורי של המדרש⁸.

רשימת הערים — שחזור הטקסט המקורי, וזיהוי הערים.

כל המקורות מצויים בידינו בתרגומים מכלי שני או שלישי. הנוסח העברי תורגם ליוונית. ספר היוכלים תורגם מיוונית לגז, או בחזרה לעברית (מדרש ויסעו). כל אלה, בנוסף לשיבושי המעתיקים, מקשים על בירור הנוסח המקורי של השמות. כלי-העזר העיקריים לבירור הנוסח הם ההיגיון הגיאוגרפי וההשוואה שבין החיבורים השווים. השוואה זו עשויה לפשט התלבטויות רבות, כפי שנראה להלן. השמות השונים רוכזו בטבלה מס' 1.

טבלה 1

מדרש ויסעו	צוואת יהודה	ספר היוכלים
ישוב מלך תפוח	תפוח	תפוח
פרעתון מלך חצור	חצור	ארשה
סוסי מלך סרטן	צרתן	שרגן
זיהורי מלך שילה	שילה	שילה
אילון מלך געש	געש? או העיר של שני המלכים	געש

8. מדרש ויסעו שימש בסיס לתיאור רחב עוד יותר ב"ספר הישר", אך זהו עיבוד ספרותי מאוחר בלבד, ואין בו עניין לדיוננו.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

ד"ר זאב ספראי לבן מלך חרון שכיר מלך מחנה מי ישוב ארבל	[תרטז] בית חרון מעני שכיר ארבל תמנת חרס תמנה
אחר? מכיר (מי כוזבה) ארבל	

תפוח — הנוסח ודאי, וכך מופיע בכל המקורות. המקום ידוע מן המקרא ומזוהה בוודאות עם תל-אבו-זרד שבדרום השומרון. באתר ממצאים מן התקופה הפרסית ההלניסטית והביזנטית.⁹

ארשה — נזכרת רק בספר היובלים וכנגד זה חסרה בספר היובלים חצור. לפיכך יש להניח שארשה היא חצור. חצור נכתבה ביונית חסר — אסר וחל סיכול אותיות ארס — ארסה וזו תועתקה לעברית כארשה. זיהוי חצור ידון להלן.

שרגן. בצוואת יהודה ובמדרש ויסעו צרתן — סרטן. לפיכך סביר שסרגן היא סרטן. קליין הציע את סרטבה, וזאת בגלל הזיהוי צרתן-סרטן = סרטבה. זיהוי זה מבוסס על מימרתו של ר' יוחנן¹⁰ "אדם קריה וצרתן קרייה שנים עשר מיל מזו לזו". וכבר האריך נלסון גליק¹¹ בדחיית פרוש זה, והציע לזהות את צרתן עם אחד התילים שמעבר לירדן. לדעתו, אין לראות בדברי ר' יוחנן מקור היסטורי. ד' יוחנן אינו אלא מפרש את דברי התוספתא (סוטה פ"ח ה"ג ובבלי שם לד ע"א): "וכמה גובהן של מים? שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל דברי ר' יהודה. אמר לו ר' אלעזר ברבי שמעון: לדבריך, אדם קל או מים קלים? הוי אומר: מים קלים. אם כן באין מים ושוטפים אותם", אם כן, המרחק שנים עשר מיל אינו נובע מהכרת מציאות גיאוגרפיים, אלא מתפיסה מדרשית. מחנה ישראל הוא שנים עשר מיל. הנס היה בכך, ששנים עשר מיל פונו ממים כדי לאפשר לבני ישראל לעבור. על רעיון זה הוסיף ר' יוחנן את פירושו למקרא, שגם אדם וגם צרתן הן ערים, אבל המרחק שביניהן אינו משקף תפיסה גיאוגרפית, אלא תפיסה מדרשית. מדרשים "גיאוגרפיים" מעין אלו מצינו פעמים הרבה, ולא כאן המקום להרחיב בעניין זה.

ברור, שאין לחשוב, שסרטן שבמדרש היא מעבר לירדן בגלל ריחוקה מהרי שומרון. אמנם יש הצעות לזיהוי צרתן מצדו המערבי של הירדן בתל-קרור (ארבל) ותל-אבו-סידרה (דאלמאן), אך גם זיהויים אלו נדחו על ידי נלסון גליק.

צרתן נזכרת כפסוק נוסף "בענה בן אחילוד תענך ומגידו וכל בית שאן אשר אצל צרתנה מתחת לזרעאל מבית שאן ועל אבל מחלה עד מעבר ליקמעם", והוצע לתקן צרתנה מתחת לאבל למחולה¹² ודחה זו כבר נאור¹³. לדעתנו צרתן היא צרידה.

מקומה של צרידה אינו ודאי. אמו של ירבעם היתה מצרידה "בהר אפרים" מכאן,

9. מ' כוכבי (עורך), יהודה שומרון גולן, סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח, ירושלים תשל"ב עמ' 169. לא נזכרו תקופות שאינן רלבנטיות לנושא דיוננו.

10. בבלי סוטה לא. ב.

11. נ' גליק, מעבר לירדן, תל-אביב 1960, עמ' 266, 273.

12. מלכים א ד, יב, W.F. Albright The Administrativ Divisions of Israel and Judah, J.P.O.S. V (1925) pp. 33—34.

13. מ' נאור, ידיעת י"ג (תשד) עמ' 95—99, יש' ייבין, ידיעות יד (תשט) עמ' 85—90.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תריז]

מדרש ויסעו — מלחמת בני יעקב בדרום השומרון

שצרידה בהר אפרים, חוקרי המקרא הציעו מספר הצעות לזהוי מקום זה¹⁴ הכפר סרידה מצפון לרמאללה או דיר עסנה מדרום לנחל בלוט. בכפר זה זורם מעין בשם עין סרידה והוא יושב על אחד מסעיפי ואדי סרידה. נתונים נוספים מצוים דוקא מתקופתנו. מכירים אנו את יוסי בן יעוזר איש צרידה¹⁵. כן ידוע לנו על אמורא, ושמו יודא בר צרדיא¹⁶. בח' יצחקיה שמצפון לבית שערים מצויה כתובת, המזכירה את "יודא בר צרדא"¹⁷. אם כן, יש לחפש את צרידה בתחום הישוב היהודי בתקופת המשנה והתלמוד. לדעתנו עבר גבול זה פחות או יותר לאורך ואדי סרידה¹⁸. אם כן, עלינו לחפש את צרידה לאורך צדו הדרומי של הנחל.

על צלעו הדרומית של הנחל מצוי תל-בלטה. כאן גילה כוכבי שרידים רצופים מהתקופה הישראלית. ערביי הכפר קוראים למקום תל-צרדה. מיקום זה יתאשר בהמשך דיוננו. על כל פנים נראה, שצרידה מצויה בסביבות חלקו המערבי של ואדי סרידה.

שילה — הזיהוי כרוך. שילה היא שילה המקראית במזרח השומרון.

געש — כמקרא נזכר הר געש בזיקה לתמנה שבהר אפרים¹⁹.

בית חרון — הבסיס לזיהוי השם המקורי הוא, לדעתנו, ספר היובלים, בו מופיעה צורה זו בכירור. לאור ההקבלה לרשימה שכצוואת יהודה נראה, שהשם אחר בחיבור זה הוא הנוסח המשובש של חרון. הנוסח היווני בצוואת יהודה הוא סתום, וניתן לפרשו בשתי צורות: א. את אחור המלך איש ענק.

ב. את המלך האחר איש ענק. פירוש זה מניח, שהמתרגם היווני טעה בפרוש אבי-הנוסח העברי, וחשב שתואר השם "אחר" הוא שם פרטי "אחור". לאור המקבילה נראה לי, שאחור הוא שם פרטי ואין אחור אלא חרון. הנוסח במדרש ויסעו בעיני ביותר. בכתבי-היד מספר וריאציות.

א. כתב-יד לונדון — יהודה הרג את מלך לישה, ומלך תפוח מלך זה מתאר כענק היורה חצים לפניו ואחריו, כפי שמתואר "אחור" בצוואת יהודה.

ב. יהודה הרג את ישוב מלך תפוח, ויעקב הרג את זיהורי מלך שילה. כך הנוסח בשינויים קלים ברוב הנוסחאות האחרות²⁰. אשר לשם מלך שילה — הוא מכונה זהורי בנוסחאות ילקוט שמעוני²¹, זירווי בכתב-יד המבורג, בכתב יד דארמשטט מיהר, ובנוסחאות ספר הישר היקורי. אם אכן מסתתר כאן שם מקום, אזי ניתן להציע את ח' סרה אתר גדול, כיוזטי בלבד ליד שילה. אם כן, מבחינת מבנה הסיפור ישוב ממלא את מקומו של אחר, אלא שבצוואת יהודה מדובר במפורש על שני מלכים, מלך תפוח ומלך אחור, וברוב כתיבי-היד של המדרש מדובר בישוב מלך תפוח. רק כתב-יד לונדון שומר על מסורת של הריגת שני מלכים²². אשר להמשך במקום בליסת (בעל שילה) שבצוואת יהודה נזכר איהורי, העשוי להיות שיבוש מאחור ברם, אם זהו הנוסח המקורי של השם קשה יהא להסכיר את השיבושים לזיהורי זירווי. יתר על כן, מאוחר יותר נזכר במדרש לכן מלך חרון. אמנם השם חרון אינו ודאי

14. ראה אנציקלופדיה מקראית ח. עמ' 765 — 768 וספרות שם.

15. אבות א. ג. 16. ירר נדרים פ"ז מ. ב.

17. נ' אביגד, לקט כתובות ארמיות, ידיעות לא (תשכ"ז) ועמ' 211 — 213.

18. ז' ספראי, גבולות ושלטון, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 55 — 65. 19. יהושע כד, סד.

20. בכתב-יד דארמשטט "לישוב המלך" ובנוסחאות ילקוט שמעוני (כולל כתב-יד אוקספורד של הילקוט, דפוס ראשון ונוסח שפורסם בבית המדרש) "לישוב מלך תפוח".

21. ראה לעיל, הערה 20.

22. בנוסח כתב-יד לונדון נשמרו מספר מסורות חריגות, המעידות על עיבוד עצמאי של המדרש או על תרגום נוסף ממקור כלשהו. כך למשל, במקום סרטן נזכרת קדש יון, וכן דוגמאות נוספות.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תריח]

ד"ר זאב ספראי

בכתבי־היד, וקיימים עוד מספר נוסחים²³; ברם לפי השוואת הרשימה, ולאור ההנחה, שאין במדרש עוד שמות ערים שאינן ביתר המקבילות, הרי שרק השם חרון בא בחשבון כנוסח נכון. אם חרון נזכרת בהמשך אין כל אפשרות שאותו מלך ייהרג בסיפור פעמיים, פעם בשם איהורי, ופעם בשם לבן מלך חרון.

אם כן לפנינו מספר שמות נפרדים, חרון ומלכה לבן, שילה ומלכה זיהורי, זרוזי — מיהר, ומלך נוסף הנזכר בצד מלך תפוח. מלך זה אינו נמצא בנוסח המדרש, ונשמר רק בנוסח צוואת יהודה שלפנינו, ונראה לשער, שבנוסח זה אין אחור אלא שיבוש מחרון.

"לישה" שבנוסח כתב יד לונדון היא שיבוש מקוצר של מתרגם שנתקל בטקסט היווני במונח בסילאוס (מלך), וחשב שזהו שם פרטי, אשר לזיהוי חרון ברוב הנוסחים, השם הוא חרון. ולא בית חורון²⁴, ואין לחשוב על מעלה בית חורון, בהיותו מרוחק מאזור הקרבות. לפיכך נראה, שהכוונה לחוארה בעמק המכמתת שליד שכם, עירו של סנבלט החורוני, פחת שומרון בתקופה הפרסית²⁵.

מענה שכיר — את שכיר יש לזהות בעסכר, ואת מעני או מענה כפי שהיא מופיעה בחלק מכתבי־היד של המדרש יש לזהות במחנים, ח' מחנה בעמק המכמתת שליד שכם, המכונה בערבית סהל מחנה. נוסח צוואת יהודה "מכיר" הוא צירוף וערוב של שני השמות, וזו ראייה נוספת לתלותו של חיבור זה באב־טקסט קדום שאבד. באתר ממצא פרסי, הלניסטי, רומי וביזנטי²⁶.

חסר — כבר הערנו, כי זו הגרסה הנכונה במדרש, אך עם זאת המקום נקרא חצור במדרש כבראשית רבה שצוטט. קשה לקבל את הזיהוי עם חצור הגלילית או עם חצור שביהודה שהרי בשומרון עסקינן. קליין סבר, כי מדובר בהר עצור מצפון לטיבה (עפרה) ובית־אל. הר זה היה נקרא בעל חצור. שכן מצינו במגילת בראשית (דף 21, פס' 8) "סלך לך לרמת חצור די על שמאל ביתאל אתר די אנתא יתב ושקול עיניך וחזי למדנחא ולמערכא לדרומא ולצפונא וחזי כל ארעא די אנא יהב לך..." עלה לך לרמת חצור אשר לשמאל (לצפון) ביתאל (ה)מקום אשר אתה יושב ושא עיניך וראה למזרח ולמערכ לדרום ולצפון וראה [את] כל הארץ אשר אני נותן לך". ואכן מפסגת הר זה נשקף אחד הנופים היפים בארץ, והוא משמש כמקום תצפית, שממנו נראים בקעת הירדן, מדבר שומרון ועד הים התיכון. הרי ירושלים מצד אחד ורכסי ארץ אפרים מצד שני²⁷.

קליין הגיע לזיהוי זה מהפסוק המונה את רשימת כפרי בני בנימין (נחמיה יא, לג): "ענתות נב ענניה חצור רמה גתים". זיהוי חצור זו עם בעל חצור אמנם מופיע בספרות המחקר²⁸, אך יש לפקפק בו. הרשימה ערוכה לפי סדר גיאוגרפי, ובין ענניה (בית חניניה)

23. חלדון (כתב־יד ירחמיאל), ארם (ילקוט שמעוני דפוס ראשון), בית חרון — כתב־יד בית המדרש וכתב־יד המבורג), כתרון ילקוט־דפוס ראשון, כתב יד אוקספורד, וכתב יד דארמשטט. נראה, שאפשר לשחזר את התפתחות הנוסח באופן זה

בית חרון

שיבוש פונטי
בית ארם

שיבוש גראפי
כתרון־חלדון
בית חרון

24. כתב־יד לונדון, ירחמיאל ודארמשטט — "מחנה" — נוסחאות ילקוט שמעוני — "מהנהי", "מהנה".
כתב יד המבורג — "מקנהי", בית המדרש — "מחנים".

25. י' פרס, איפה היה מקום מגוריו של סנבלט החורוני?, יריעות ט (תש"ב) עמ' 79 — 80.

26. סקר לעיל הערה 9 עמ' 167 מס' 26.

28. י' אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשכ"ג עמ' 332.

מדרש ויסעו — מלחמת בני יעקב בדרום השומרון [תריט

והרמה (רמה) המרחק לחצור רב מאוד. סקר שערך הרמן²⁹ בהר עצור לא גילה במקום שרידי יישוב כלשהו. המסקנה המתבקשת היא, שחצור שבנחמיה אינה הר־עצור. הר־עצור לא היה מעולם מקום יישוב, אלא נקודת חצפית ואזור חקלאי בלבד. חצור וזהתה³⁰ עם ח' חזור שליד רמה. יתר על כן, אם הר עצור כבר יושב בימי נחמיה³¹, כיצד יתואר שיש צורך במאמץ כה רב כדי לכבשו? ובכלל, כיצד התמקד דווקא במקום זה שיא המאבק בכנענים? בחרסי שומרון נזכרת חצרות. בדרך כלל זוהתה חצרות עם עצי־רת־א־שמליה שמצפון לשכם. אבל בצוואת יהודה מתוארת המלחמה בחצור (בלי להזכיר את שם העיר) בביתו "ואחרי כן קמה עלינו בנגב מלחמה גדולה"³². ומכאן, שעלינו לחפש את חצור דוקא בדרום לשכם. מכאן אנו באים להציע את הכפר עצי־רת־א־קבליה שמדרום לשכם. חצור זו אינה חייבת להיות זהה לחצרות זו שבחרסי שומרון. לסיכום: יש לחפש את חצור בעיקר בעצי־רת־א־קבליה או בעצי־רת־א־שמליה. בסקר נתגלה גם בעצי־רת־א־שמליה וגם בעצי־רת־א־קבליה ממצא ישראלי, פרסי, הלניסטי ובזנטי, ובכך חיוק להצעת זיהוי זו³³. ארבע־ארבל־רובל־יובל³⁴: אין בידנו להציע זיהוי. אבל על כל פנים אין מדובר בקרית ארבע, שהרי אין היא בשומרון. ואילו היה זה כך, היתה מופיעה הצורה קרית ארבע או חברון, ואף לא היו מופיעות הצורות ארבל וכדו'. נראה, שהאות ל מקורית, שהרי היא מופיעה גם בצוואת יהודה וגם בספר הישר. אך, כמובן, אין לקבוע מסמרות בנידון. ייתכן אף שתחת כותרת זו מסתתרים שני מקומות — הראשון נכבש, ואילו השני ניתן במתנה. תמנה: בצוואת יהודה נכבשת תמנה ומוגדרת כעיר שמרוכזים בה אוצרות המלכים, ואילו במדרש, היא ניתנת במתנה. הדבר מזכיר, כמובן, את ההענקה, שהעניק דמטריוס ליונתן³⁵. וכזכור, אחת הטופארכיות שניתנו היתה רמתים (בית רימה ליד תמנה). השאלה המתעוררת היא, מה פירוש "וכל ארץ חרריה". קליין סבר לתקן חרריה, אך בכל כתבי־היד מופיע הח', ואיש לא היה משבש את חרריה הברור לחרריה הנעלם.

לדעתנו, יש לקבל את גרסת כתב־יד אוקספורד לילקוט שמעוני, חוריה³⁶, היות וכי"א כתב־יד טוב יחסית, וניתן להסתמך עליו. ניתן לחשוב שמא המקור הוא יווני, ובו דובר על תמנה והחורה (האזור) שלה. אבל דווקא בנוסח היווני שלנו אין רמז לעניין האזור, ואולי יש כאן שימוש במקור יווני אשר אבד לנו³⁷. ייתכן, שחוריה היא עמק חפר או ח' חוריה (כפר רות) בגבעות מודיעין. בגלל הקרבה לתמנה יש להעדיף את האפשרות השנייה³⁸. אם כן, כוונת הכתוב לומר לנו, כי גבעות מודיעין ניתנו יחד עם תמנה במתנה לחשמונאים. אילו

29. Z.D.P.V 86 (1964) pp. 55—79.

30. אנצקלופדיה מקראית ג, עמ' 270. לאבשלום היו נחלות בהר בעל חצור (שמואל ב' יג, כ) וזה יכול להיות הר עצור.

31. אהרוני, שם, עמ' 295—302. 32. צוואת יהודה ד, א.

33. סקר שם, עמ' 142. הסקר בעצי־רת א קבליה טרם פורסם.

34. בצוואת יהודה הנוסח הוא יובל בכתב־היד למדרש מופיעים מספר נוסחים שונים: דהבאל (דארמשטט), (ילקוט שמעוני — דפוס וכתב יד אוקספורד), ארבל — (ילקוט שמעוני — דפוס ראשון ובית המדרש), ארבל, (כתב יד לונדון, המבורג, ירחמיאל).

35. ז' ספראי, גבולות ושלטון בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, תל אביב תשמ"מ 69—72.

36. חרירה (דארמשטט), חוריה (כתב־יד אוקספורד של הילקוט ונוסח בית המדרש), ובכל יתר המקורות חרירה. ובקטע קודם נוסחאות אחרות: ארבל (דארמשטט), ארבל (כתב־יד לונדון, המבורג, שמעוני דפוס ראשון), ארבע (ירחמיאל, כתב־יד אוקספורד של ילקוט שמעוני, בית המדרש, כתב־יד המבורג).

37. כזכור, שיערנו לעיל, שהיה נוסח קדום ושונה במקצת של צוואת יהודה.

38. ראה ז' ספראי, גבולות ושלטון, עמ' 62—63.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תרכ

ד"ר זאב ספראי

הרחקנו עד עמק חפר היה עלינו להניח הענקה שלא למדנו עליה עדין. אמנם אזור זה (פלך נרבתה) היה אחד מפלכי יהודה, אך אין עדויות לכך כבר בימי יונתן. **מי כוזבא** — ובנוסח כתב־יד לונדון של המדרש "מישוב". ביתר כתב־היד לא נזכרת החניה ליד מעין, וישוב נזכרת בראשית הפרק כשמו של מלך תפוח במקום לישה שבכתב־יד לונדון. אם כן גם במקרה זה משמר רק כתב־יד זה נוסח הקרוב לצוואת יהודה. החילוף כוזבא־ישוב מוזר הוא. ייתכן, שבאב־הנוסח העברי היה כתוב "מי ישוב", והשתבשו הדברים ל"מי שוא" ותורגמו ל"אכזב", "כוזיבה". זו השערה חריפה, אשר יש לה משמעות רבה בכל הנוגע להשתלשלות הנוסח היווני והעברי, ונראה, שאין בשלב זה די נתונים להצעה מרחיקת לכת כל כך.

שמות ה"מלכים"

ישוב — (מלך תפוח). הכפר הערבי יאסיף שבדרום השומרון ליד תל־אבו־זרד, שזוהה עם תפוח. בסירי במקום מצאתי חרסים מן התקופה הפרסית, ההלניסטית, והרומית־ביזנטית. **פרעתון** — (מלך חצור). פרעתון נזכרת במקרא ובמקורות אחרים. ולמעשה בידינו כמה וכמה יישובים הנקראים בשם זה. לדעתנו, המדובר כאן בכפר פרחא שבשומרון, ולא בפרעתה הרחוקה מידי מאזור הקרבות³⁹. הצעה זו מתאימה לאזכור פרעתון כמלך חצור. שזוהתה כאמור עם עצירת־א־קבליה.

סוסי — (מלך סרטן) מוצע לזהותה עם ח' סוסיה שמצפון לחלקו המערבי של נחל סרידה באתר שרידים מן התקופה הפרסית והביזנטית⁴⁰. האתר קרוב לצרידה, וכך נשמרת הזיקה בין שם המלך לשם עירו.

אילון — מלך געש — מסתבר, שהכוונה לילו שבצפון יהודה, המצויה לא רחוק מתמנה, וממילא היא שוכנת בסמוך לגעש, הקרובה אף היא לתמנה.

זיהורי — מלך שילה. בעיות הנוסח נדונו לעיל, ואם אכן זהו הנוסח המקורי, אזי יש לזהות את זיהורי (זירורי) עם ח' סרה ממזרח לשלה. הקושי הוא שבאתר זה חומר ביזנטי בלבד.

לבן — (מלך חרון) — עלינו להציע את מעלה לבונה־לובן־א־שרקיה, שיש בה שרידי יישוב מכל התקופות, או את לבן אשר ממערב דרום לתמנה, ואשר נזכרת במשנה, כמקום אספקה למקדש⁴¹. אם נבחר באפשרות השנייה, ואם חורון היא ח' חוריה, אזי יהא קשר כלשהו בין המלך לשם עירו. קשר זה היה בולט יותר, אילו סברנו, שהגרסה הנכונה של שם עירו של לבן היא ארם. אילו כך היה הדבר, היה מקום לזהות את ארם עם בית רימה. היא "בית רמה", הנזכרת יחד עם "בית לבן בהר". אמנם הנוסח מצוי בעדי טקסט בלתי־משוכחים. אך אין לבטל גרסה זו לחלוטין. מבחינה טקסטאלית הצעה זו טובה פחות, אך מבחינה גיאוגראפית יש לה יתרונות מסוימים.

שכיר — מלך מחנה, אם מחנה היא חורבת מחנה, או שכיר היא עסכר שליד שכם. הנוסח "מכיר" היא שילוב פונטי של "שכיר" ו"מחנה".

אם כן, אזור הלחימה משתרע על פני צפון יהודה ודרום השומרון — אזורים, שהיו בתחומי הפלכים תמנה, גפנה, עקריים ותחום שכם.

39. שם עמ' 60 — 62. 40. סקר שומרון שלב ב (טרם פורסם).
41. מנחות ח, ו. ש' קליין, ארץ יהודה, תל אביב תרצ"ט, עמ' 138 — 142.

זמנם של המאורעות המתוארים במדרש

בספרות המחקר הוצעו שתי הצעות לזיהוי המאורעות הרמזיים בסיפור שלפנינו. לדעתו של קליין לפנינו רמזו והדר למלחמותיו של יוחנן הורקנוס לכיבוש השומרון. לדעת לוריא מתאר הסיפור את מלחמותיו של יונתן לכיבוש שלושת הנומי שהוענקו לו מידי המלך היווני. שתי ההצעות קשות ביותר. לפי המסופר בחשמונאים הוענקו ליונתן שלשה או ארבע נומי (פליכים)⁴²: עפרה, רמתים ולוד, המקומות הנזכרים בתיאור המעשה שלפנינו משתרעים בחלקם בתחומים אלו, וחלקם מצפון להם (ישוב, תפוח, פרעתון, חצור, מחנים, שכיר, ואולי גם חורון). יתר על כן, בפליכים אלו היה יישוב יהודי מקדמת דנה⁴³, ומעשה ההענקה אינו מעיד על שינוי באופי האתני של היישובים הללו. זאת ועוד. כמה מן היישובים מצויים בחבל עקרכים (שילה, זיהורי), אשר נכבש בידי יהודה המכבי עוד לפני מעשה ההענקה. מצד שני גם מלחמותיו של יוחנן הורקנוס לא התנהלו באזור הקרבות המתואר בצוואת יהודה ובמדרש. יוחנן לא לחם מדרום לנחל שילה, שהיווה את גבול יהודה שומרון⁴⁴. יתר על כן, מרכזי הלחימה של יוחנן היו בשכם ושומרון, ודווקא ערים אלו אינן נזכרות כלל במעשה שלפנינו. נמצאנו למדים, כי גם השערה זו קשה. העובדה שהקרבות התנהלו בצפון יהודה ודרום השומרון רומזת לכך שהן התנהלו עוד לפני קביעת גבול יהודה שומרון אי שם בראשית התקופה ההלניסטית או בסוף התקופה הפרסית. לשם בירור הרקע הריאלי מן הראוי להעלות לדיון מסורת עמומה על מלחמות ופרעות בין יהודים לשומרונים. הספרות השומרונית שימרה תיאור של מאבק מעין זה. וזו לשון המסורת⁴⁵:

עמרם השלישי

זה הכהן לקח דירוס מלך פרס את בנו לאיש לכתו, כי ראתה תוארו בחלום הלילה ויתננו ד' ממנה שלשה בנים, שנים זכרים ונקבה אחת, ואחרי ימים רבים בא הוא ואשתו ובניו לארץ הקדושה, וישמעו עדת השמרים כבואם אל הארץ הזאת, וילכו נערים סוכילים מן הקהל ויהרגו את בן חנניה ואת אשתו ובניו ואנשי מלך פרס אשר באו עמם לשמרם בדרך, וכל עבד ואמה אשר באו לשרתם, וילכו היהודים ויגידו למלך דירוס את כל המעשה הזה, ויחר לו מאוד ויקצוף על בני יוסף השמרים וישלח ויהרג מהם אנשים רבים עד מאוד, ויאהב את היהודים אהבה גדולה, ויקים מהם מלך על כל שבטי ישראל, ושמו שמעון, ותהי שגאה גדולה בין בני יוסף השמרים ובין בני יהודה, ויעבדו היהודים עדת השמרים בפרך, וימררו את חייהם, וישימו עליהם שרים ימנוע אותם הן יתפנו להמקום המוכחר הר גריזים, וכן מנעו אותם מממשר ימי המועדים, ותמלא הארץ חמס מהיהודים, ויהי כל עדת היהודים יפתו אנשים רבים מן קהל השמרים ויביאו להם בעצתם. וילכו אחריהם אנשים רבים מן עדת בני ישראל השמרים ויכתבו בני יוסף אל כל אחיהם דנשאר

42. לדיון על כך ראה ז' קלא, גבולה הצפוני של יהודה, ירושלים תש"ב, עמ' 93—92; 99—106; לעיל הערה 35.

43. אזור עקרכה. שכו מצויה שילה, נכבש, כנראה, בידי יהודה המכבי. ראה חשמונאים א, ה, ג. לקטע זה. גם פירושים אחרים ולא כאן המקום לברר ענין זה.

44. לעיל הערה 42.

45. E.N. Adler, M. Seligsohn, Une Nouvelle Chroniqe Samaritaine R.E.J. 45 (1902) pp. 70—72. A. D. Crown A Critical Text of the Samaritan Sepher Yehoshua (Diss.) Sidney, 1966 vol III pp. 94—96.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תרכב]

ד"ר זאב ספראי

בארץ בכל, ויבאו עימם אנשים רבים, ויקהלו ויצבאו על בני יהודה וילכו באף ובחמה ובקצף גדול אל עיר יבוס היא ירושלם ויהרסו את העיר ואת בית הארון וכל המעמר אשר חדשו אותו עדת היהודים, ויהרגו את השרים אשר עליהם ואת כל אשר פגעו מן עדת היהודים ואת כל אנשי ירושלם. ושמעון מלך היהודים ברח מפניהם ולא פגעו בו. וילכו אנשים מבני יהודה ויספרו להמלך את כל הדברים האלה וישלח לעזר עדת בני יהודה על עדת בני יוסף השמרים צבא רב, וישפטו עליהם כדבר הראשון ויחמסו חמס גדול רב מן חמסם הראשון. ויעשו עדת השמרים בני יוסף מקוה בכנשת שכס לברוח מפני היהודים, ויביאו כלי חרש, וישומו בו ספר אדונינו אבישוע בן פנחס, ויטמנו לו במקום מתודע ביניהם, ויברחו מפני היהודים בכל הארץ אך נשאר מהם בעיר שכס אנשים מעטים לא יוכלו יעשו חק ולא משפט ולא שבת ולא מועד ולא ראש חודש ולא מקרא בתורת משה אלא בנסתר. והיה אחרי הדברים האלה מת שמעון מלך היהודים, ד' לא ירחמו, אמן. ויך אתו איש מן קרוביו הוא ובניו וימלוך על היהודים חלקיה ויבאו בעת ההיא המלכים הנכרים ויהרגו מבני יהודה אנשים רבים ויגלו אותם מארץ כנען וישבו אנשים רבים מן עדת השמרים הנדחים מכל הארץ לארץ הקדושה.

כדי לנצל מסורת מעין זו יש לקבוע את מסגרת הזמן שלה ואת מהימנותה. שתי השאלות הללו הן סבוכות ביותר, ועדין רחוקים אנו מפתרון⁴⁶. הכרונוגרפיות השומרוניות בנויות מצירוף של שלושה מרכיבים.

א. הרקע ההיסטורי בתקופת המקרא הבנוי על רשימות המלכים מן המקרא (אף על פי שכידוע, הספרות השומרונית אינה מכירה בקדושת הספרים שלאחר יהושע ומכאן ה"עיבוד" השומרני למקורות אלו).
ב. רשימות כהנים ושנות "מלכותם".

ג. רשימת מאורעות אשר אירעו בימי כהנים אלו. מסורות אלו יונקות ממספר מקורות כגון דברי חז"ל, מסורת היסטוריות נוצריות, וכנראה אף מסורות אשר נשמרו בעל פה. המעשה שלפנינו שייך לסוג השלישי. לפניו מופיע מעשה עזרא ואסתר, ולאחריו הוצרות "דסתאו" (הדוסתיאים) ומעשה אלכסנדר מוקדון⁴⁷. אם כן, המסגרת ההיסטורית קשורה לתקופת השלטון הפרסי.

קשה מאוד לדעת, מה מהימנותה של המסורת. עד כמה שאנו יודעים, לא יכלה המסורת השומרונית לשאוב פרטים אלו מכל מקור כתוב הידוע כיום. הסיפור הוא מפורט, והדבר מקרב אותנו לדעה, שיש כאן מסורת בעל פה, אם כי מספר פרטים עלולים להיות שאובים ממקורות אחרים. למשל, הריגת "בן חנניה" מזכירה את הריגת נציבו של אלכסנדר מוקדון, אך כאן מצויים גם פרטים נוספים. ייתכן שיש בשם שמעון רמז לשמעון בר-כוכבא. אך עד כמה שאנו יודעים, יחסי בר-כוכבא והשומרונים היו טובים למדי⁴⁸, לפחות כל זמן שבר-כוכבא היה יכול להזיק לשומרונים. ייתכן שחלקיה הנזכר הוא הכהן חלקיה הנזכר בסיפור של הקטיוס. המחבר, אשר הכיר קטעים מיוספוס, היה עשוי לשלב עניין זה בחיבורו. קישור מעין זה מחייבנו ליחס לעורך הכרוניקה כושר עיבוד וניתוח גבוה ביותר. נדמה לי,

46. ראה י' בן צבי, "ספר יהושע השומרוני", כנסת י' עמ' 130 — 153. המחבר חזר לנושא זה פעמים נוספות, אך לא חידש דבר. וראה גם G.A. Montgomery, *The Samaritans*, New York 1968 pp. 300—311.

47. בתאור מאורע זה השתמש המחבר או כחשמונאים ב' או ביוספוס. ולא כאן המקום לדון בעניין במפורט.

48. אף שאלה זו סבוכה מכדי שנוכל לדון בה במסגרת זו.

שאין לנו רשות להציע חשד זה, ומה עוד שאף אם הכיר העורך את קדמוניות היהודים עדיין אין זה מחייב, שידע העורב אף את "נגד אפיון", אשר רק שם מופיע סיפור זה. עצם המסורת סבירה. לפנינו מרד בניצגו (נציבו?) של המלך, אשר הוא שומרוני. זו סיטואציה היכולה להלוט את ימי השלטון הפרסי, שהיה מקובל בו, שהנציב היה בן המקום, ודמה יותר למלך מקומי מאשר לנציב זר. והרי אנו יודעים, כי בשומרון שלטה שושלת מעין זר⁴⁹. הכתוב כאן רומז לכך, שהשומרונים ברחו משכם, אם כי לא כולם. מותר לנו לפקפק ולומר שאזכור הרדיפות הדתיות על רקע זה הוא חשוד. מצד שני לא מן הנמנע, שהיהודים ניצלו הזדמנות זו כדי לפגוע במנהגי הפרישה של השומרונים, עד כמה שהיו נוהגים אלו מגובשים בתקופה זו. ודאי, שהיהודים לא מנעו מהם לשמור את השבת, אבל אולי פגעו בתפילה או במעשי הקרבנות⁵⁰, כך או כך רדיפות היו, גם אם לא היו אלו על רקע דתי. המסורת השומרונית אומרת, כי בראשונה ניצחו השומרונים. רשאים אנו לחשוד בהתפארות זו, אך יש לזכור, כי גם בסוף פרק ב' במדרשנו נרמז על כישלון זמני של בני יעקב⁵¹. התמונה העולה היא של מהומות, ולא של מלחמה מסודרת, אשר במהלכן נכבשו ונהרסו ערים שומרוניות באזורי עקרה, גפנה, תמנה, ואף צפונית יותר. ייתכן שלפני הקרבות היה היישוב השומרוני דומיננטי, ואולי אף בלעדי. על כל פנים לאחר הקרבות נהדף יישוב זה צפונה, ונוצר המצב היישובי, שבו קו התיחום בין היישוב השומרוני והיהודי עובר בקו הגבול שבין טופראכיות גפנה לתמנה ובין טופראכית שכם⁵¹.

בספר יהושע השומרוני הנזכר מצוי רמז נוסף למאבק יהודי שומרוני המיוחס לימי שאול "וימלוך על עדת אילי (עלי, "מיסד" היהדות האנטי-שומרונית לפי מסורתם) שאול בין קיש בין אביאל מן בני בנימים, ותהי שנאה גדולה בין שאול ובין עדתו ובין עדת בני ישראל השמרים, והם בני פנחס ובני יוסף ומעט מבני בנימים, והוות מלחמה בין שאול והשומרים ושמואל"⁵². אין בידינו לומר דבר על מסגרת הזמן שבו מצויה מסורת זו. היות וזו המסורת הראשונה, אשר אינה מקראית (מלבד המסורת על הפילוג בימי עלי, אשר אף היא עטופה במעטה אגדי רב), אף על מהימנותה איננו יכולים לומר דבר, מלבד עצם הטיעון, כי מסורת, אשר אינה יכולה להיות "עייבוד" של מסורת כתובה, עשויה להיות בעלת משמעות היסטורית. אבל טיעון זה איננו יכול לספק רקע הסטורי למדרשנו. בכרוניקה השומרונית שפרסם מקדונלד⁵³ מצוי בקצרה הסיפור על המלחמה בימי שמעון, אבל הרדיפות מיוחסות למאבק בימי שאול. מאבק זה נתלה בפסוק "ובני בליעל אמרו מה יושענו זה..."⁵⁴. אין לראות בפסוק זה סיבה לפקפוק בטיב המסורת, בטענה, שאין זה אלא פירוש אגדי לפסוק. וזאת משתי סיבות: א. הפרטים הרבים. ב. כרוניקה זו עוסקת הרבה בהצמדת מסורות עצמאיות לפסוקים⁵⁵, ואין לראות בפסוקים אלו את המקור למסורות.

49. כוונתי לשושלת סנבלט החורוני.

50. סביר להניח, כי בתקופה זו פעל המקדש השומרוני. ראה ש' ספראי, העלייה לרגל בימי הבית השני, ירושלים תשכ"ה, עמ' 60. ויש להוסיף ראיות מן הספרות השומרונית גופה.

51. ספראי, גבולות ושלטון, עמ' 55 - 65.

52. קראון הנ"ל, עמ' 77.

53. J.A. Macdonald, *The Ssmaritian Chronicle*, Leiden, 1969 p. 48 ff. על טיבו של החיבור ושל מהדרה זו ראה י. בן חיים, נביאים ראשונים נוסח שומרון?, לשוננו ל"ה (תשל"א) עמ' 292 - 302.

54. שמואל א' פ"י פס' כז.

55. הכרוניקה מוסרת את המסורת המקראית בספר שמואל - מלכים בלי להיות מודעת בכל עת לכך שזו מסורת אנטי-שומרונית במהותה, או לפחות מסורת המתעלמת מ"קיומת של השומרונים" בימי הבית הראשון. אגב כך נעשים מאמצי התאמה, וברור, שאין להם כל משמעות היסטורית-עצמית.

האם ניתן למצוא את עקבות המאורע בשרידים הארכיאולוגיים מתקופה זו? ידועים לנו שני גלי חורבן. האחד בהקשר הסמוך לסיום התקופה הפרסית⁵⁶. גל החורבן האחר התרחש בדרום השומרון ובאזור בנימין⁵⁷. שרידיו נמצאו בשכם, תל-נצבה (מצפה) גבעון (?) ובית-אל⁵⁸. בגלל אופיו המקומי קובע שטרן, כי הוא נבע ממהומות פנימיות מקומיות, התאריך הממוצע הוא בסביבות תחילת הרבע השני של המאה החמישית עם אפשרות לאחרו עד שנת 450 לפני סה"נ לערך⁵⁹. מבחינת אופיו של המאורע הוא מתאים להפליא לתיאור שהעלינו. ניתוח מדרשנו העלה, כי נערכה התקפה (התקפת-נגד?) ישראלית נגד שומרון, והממצא הארכיאולוגי מדבר על השלב הקודם, שבו זכו השומרונים להישגים צבאיים — שלב, אשר במהלכו נהרסו הישובים הנזכרים. וכבר הראינו, כי אף שלב זה נרמז במדרשנו.

כמעט בכל האתרים שנזכרו מצוי חומר קיראמי מן התקופה הפרסית, יוצא-דופן הם שילה וחי' סרה. בח' סרה מצויים שרידים כיזנטיים בלבד, ובשילה אין שרידים מן התקופה הפרסית וההלניסטית. כך מסר לי ברוב טובו ד"ר ישראל פינקלשטיין, החופר בשילה וסוקר את אתר אפרים. זיהויה של חי' סרה, כאמור, מסופק, היות וגם נוסח לא מובהק. מצד שני אין לאחר את המלחמה לתקופה הרומית, שהרי על כל פנים המלחמה כבר מתוארת בחיבורים מן המאה הראשונה. כאירוע שהתרחש בעבר הרחוק.

לסיכום. האפשרויות הללו שהועלו הן במסגרת של השערה. התקופה הנדונה היא אחת התקופות הפחות-ידועות בתולדות ארץ ישראל ועם ישראל. מקורות השומרונים הם בלתי-ברורים, ועדיין לא נבדקו כהארה היסטורית. במצב זה נוכל לצפות לכל היותר להשערה סבירה, אשר בסיסה העיקרי הוא בהוכחות האמפיריות בלבד. כאמור, מדגיש המדרש את תנינת תמנה ופירשנו דבר זה כרומז להענקות של דמטריוס ליונתן, אם כי בצוואת יהודה לא נזכרת ההענקה, אלא רק בניית תמנה. אם נכונים ההקשרים ההיסטוריים שהצענו, יהא עלינו לומר, כי למדרש נוספה מסורת על מאורע שאירע שלש מאות שנה לאחר המאורע העיקרי. פער זמן הרב אינו מוזר, כיון שכתפיסת הכרונולוגיה היהודית⁶⁰ קוצרה תקופת פרס לשנים מועטות, וזאת אולי עקב מחסור במאורעות כולטים. ייתכן כי ראה המחבר לפניו מעין רצף

56. סיכום החומר אצל א' שטרן, התקופה הפרסית בארץ ישראל, ירושלים 1973, עמ' 250 — 249.

57. D. Barag, B.A.S.O.R. 183 pp. 6—12.

58. שטרן שם, בר"ג טוען שהכיבוש הפרסי עצמו עבר ללא מלחמות, ולכן החורבן חייב להיות קשור למאורע אחר. השאלה היא, האם פירושו של דבר, שלא היו מהומות מקומיות. בסופו של דבר ידוע לנו על מספר קטן של מקומות שנפגעו, ועדיין אין בידינו ממצא סטאטיסטי מספיק כדי לקבוע את היקף המאורע. יתר על כן, האתרים שנבדקו קשורים, כנראה, עם חילות מצב פרסים, וייתכן שהם גילו התנגדות זו או אחרת. אף ייתכן, שיש לכל חורבן זה קשר עם מרד השומרונים. היות ורוב העדויות הן מאזור חוף השרון, צפון ודרום השומרון — בנימין (מגידו), עתלית, תל מיכל (מכמיש), תל קסילה, בית אל וכדו', אבל הוא צירף לכך גם את עין גדי, אשר היתה שייכת במפורש לפחות יהוד; וכן את יריחו על סמך העדויות על הגלית היהודים מיריחו להורקניה בימי מלך פרס אוכוס. הוזה אומר: אם נקבל את השערתנו, יהא עלינו להפריד ולשייך מקומות אלו לקאטגוריה נפרדת. דבר זה, כמובן, אפשרי ללא כל קושי. מה עוד שזמנו של החורבן בעין גדי איננו ברור — ולדעת החופרים ניתן אולי לתארכו סמוך לראשית המאה הרביעית. ואז אין לו קשר למאורעות בשנת 300, לא כאן המקום לדון בשאלות אלו במפורש, ועדיין מחקר התקופה אינו בשל לניתוחים מעין אלו. אף ייתכן לקשור את חורבן יריחו ובית אל למסע הצבאי שבספר יהודית ראה י. גרינץ, ספר יהודית, ירושלים תשי"ז עמ' 15 — 17.

59. שטרן שם, ושם הודעות חשובות וביבליוגרפיה.

60. ראה סדר עולם דבה פרק ל. לא כאן המקום לדון בפרוט בקטע זה.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

מדרש ויסעו — מלחמת בני יעקב בדרום השומרון
 [תרכה] היסטורי של המאורעות, אשר גרמו להשתלטות היישוב היהודי באזורי תמנה וגפנה. פירוש זה וכן הפירוש הקודם אינם פשוטים, אף אין לראות בקשיים אלו בעיות עקרוניות⁶¹.

טבלה 2

מאורעות מלחמת בני יעקב טבלת השוואתית.

מדרש ויסעו	ספר היובלים	צוואת יהודה
יעקב ובניו חזרו לכנען ושכם יהודה הורג את לישה, ומלך תפוח	בני יעקב רועים במדבר שכם	יום א מלחמה עם שני מלכי כנען חצור ותפוח מלחמה עם מלך אחר מלחמה עם תשעה מחבריו והריגת 4 מהם ועוד 4.
התקפה של 9 חבריו מלחמה של יהודה ולוי עם מלך שילה	מלכי: תפוח ארשה וכו'	מלחמה עם שני מלכי כנען חצור ותפוח מלחמה עם מלך אחר מלחמה עם תשעה מחבריו והריגת 4 מהם ועוד 4.
שאר בני יעקב באים, מלחמה לפני חסר	כיבוש שרגן	יעקב הורג את בעל שילה
יהודה הורג את פרעתון מלך חסר, סוסי מלך סרטן, לבן מלך חרון, שכיר מלך מחנה.	כיבוש מעני שכיר, יעקב בא ומתקיף והורג את: מלכי ארשה, תפוח שרגן שילה מעני שכיר וגעש	(יום ב) "מלחמה נוספת בחסר (חצור) הריגת 200 איש ו-4 מלכים
כיבוש חסר		הריגת עוד 4 מלכים
יום ב כבוש סרטן כיבוש המגדלים		ממחרת (יום ב) כיבוש סרטן כיבוש מגדלי סרטן
התנפלות אנשי תפוח		יום ג' התנפלות אנשי תפוח, כיבוש תפוח
חניה לצפון תפוח על מי ישוב		(יום ד) מלחמה עם בני ארבל על מי כוזבא
יום ג הליכה לתפוח כיבוש שילה		ניצחון על בני ארבל נצחון על בני שילה

61. תל קדיס הצפוני לא נפגע במאורעות אלו. הדבר מוכיח, כי היו אלו מהומות מקומיות ולא מלחמה מקיפה. החפירות בתל זה נערכו לאחר חיבורו של שטרן. ולכן הוא לא נעזר בחומר זה. ראה א' שטרן — י' בית אריה, חפירות תל קדש, חפירות ומחקרים. תל-אביב תשל"ג עמ' 99 — 112.

62. נוכח מיעוט ידיעותי בתיארוך כתבי יד הריני מסתמך על הכתוב בכרטיסיות המכון לכתבי-יד בירושלים ובקטלוגים של הספריות השונות. בהזדמנות זו ברצוני להודות לעובדי המכון, שסיעו לי בעצה והדרכה.

63. כתב-היד זה שימש כסיס למהדורת גסטד של "דברי הימים של ירחמיאל". לא נבדקו כתבי-יד נוספים של חיבור זה.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תרכו]

ד"ר זאב ספראי

יום ד' כיבוש מחנה שכיר

יום ה' כיבוש מכיר על ידי
לכידת מעלות ההר

יום ה' כיבוש געש שלשת
חומותיה עזרה של יעקב
ודן.

מחרת (יום ו') נצחון על
געש, לאחר חדירת יהודה
ושמעון לעיר מחופשים
לאמוריים כיבוש שש
החומות נצחון על תמנה
בזכות דן

האמוריים נכנעים ונותנים
את תמנה וארץ חרריה
יעקב בונה את תמנה ויהודה
את ארבל כריתת שלום.

יהודה בונה את תמנה ויעקב
על ארבל את תמנה ויעקב

נספח

כתבי־היד למדרש.

כאמור, במדרש שלושה פרקים, אשר הקשר בניהם רופף, להלן ידונו כתבי היד רק לפרק
השני, שעסקנו בו.

כתבי־יד לונדון: המאה ה־62⁶². בכתבי־יד הפרק השני הוא המשך הפרק הראשון. הכותרת
היא "ועוד מדרש אחר דרשו רבותינו", והסיום "סליק סליק סליק". בניגוד לפרק א' כתבי־היד
גרוע מאוד, ולעיתים קרובות הוא מתנגד לכל כתבי־היד ואף לשכל הישר. ההבדל בין טיב
כתבי־היד בפרק א' ובפרק ב' מוכיח, כי יש כאן העתקה משני כתבי־יד שונים, ולא כתבי־יד
אחיד. אין זה משנה, מתי בוצע ה"איחוד"; האם סופר כ"ל עשהו, או אולי המקור שלו.
ואולי הדבר קרום עוד יותר. על כל פנים סביר להניח, כי אין כאן יצירה אחידה מטבע
ברייתה. לתיאור כתבי־היד עצמו ראה אצל לאוטרבך.

כתבי־יד ירחמאל: כתבי־היד עצמו כבר תואר "בספרות המחקר"⁶³ ולא אחזור על כל
הדברים. רק אציין, כי מדובר בכ"י מהמאה ה־11, וכי לפנינו יצירה ליקוטית. מופיעים כאן
פרק ב' ופרק ג'. הראשון מתחיל במלים "מדרש" וילך... (במלה זו נפתחים קטעי מדרש שונים
בחבור זה). המדרש מסתיים ב"סליק". גם בכ"י זה השתמש כבר לאוטרבך ("ג' בהוצאתו)
לכתבי־יד נוסחאות מקוריות. נוסחאות אלו שונות מכתבי־היד האחרים, והן מעידות על
מקוריות, ולא רק על שיבושים. הדבר בולט בעיקר לקראת סוף הפרק. לעתים יש תחושה, כי
כ"י נובע מאיזו מסורת שונה לחלוטין מן המסורת שהיתה בידי הסופרים האחרים.

בית המדרש. נוסח זה העתיק ילינק בבית המדרש, כך ג. עמ' 1-5, והוא מועתק,
כנראה, מן הילקוט. אך למרות זאת התייחסתי אליו כאל מקור. הוא קרוב מאוד לילקוט, אך
יש בו שינויים. בדרך כלל אין בו נוסחאות המצטיינות בטיבם, ונראה, שאין כאן יותר
העתקה גרועה של הילקוט. נוסח זה מכונה ק' אצל לאוטרבך.

כתבי־יד דארמשטט. (מאה י"ד). גם בו השתמש לאוטרבך וסימנו באות ד' ושם גם
תיאורו. בראשו נרשם מן הצד "מדרש ויסעו", ובסופו "סליק מדרש ויסעו". כתבי־יד זה הוא
הקרוב ביותר לכ"ל, אך הוא עולה עליו בהרבה מבחינת טיבו. עם זאת יש לו לעתים קרובות
נוסחאות הקרובות לילקוט, בעיקר נוסחאות טובות וסבירות.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

מדרש ויסעו – מלחמת בני יעקב בדרום השומרון] תרכו

נוסחאות הילקוט-כתביד אוקספורד: (ט"כ לפי לאוטרבך) כתביד לכל הילקוט. בדרך כלל זה כתביד מהימן מאוד, אך הוא שונה במדה ניכרת מן הדפוסים. בדפוסים מופיעים פרקים ב, ג, ובכתביד אוקספורד רק פרק ב תחת הכותרת "מדרש ויסעו". למעשה יוצא, כי לפנינו שתי קבוצות של כתביד: קבוצת ילקוט שמעוני וקבוצת לונדון – ירחמיאל – דארמשטט. בשקלי נוסחאות שונות, השתדלתי לראות אל כל קבוצת ילקוט כתביד אחד, ולא כמסורות שונות.

כתביד המבורג: כתביד זה שייך בצורה ברורה לקבוצת ילקוט שמעוני. ואפילו באותם קטעים, אשר הועברו לפרק ראשון, הרי ההעברה קרובה לנוסחאות הילקוט. השגיאות בנוסח זה מוסברות על ידי השימוש בנוסחאות האמורות, כגון השם. שפיר, שהוא שיבוש פונטי של שביר; או סיכוסי הקשור אל פיסוסי או אל פסוסי. אך עם זאת אין לבטל את חשיבותו. הוא עומד בין נוסח ט – ס (דפוסי השמעוני) לבין כתביד אוקספורד. מסתבר, שהוא ינק מאותה מסורת, אשר מתבטאת אף בדפוס הראשון. כתביד המבורג מגלה לעיתים קרבה לכתב יד דארמשטט, ומהווה מעין חוליה מקשרת בין כתביד זה לבין נוסחאות ילקוט שמעוני. למרות כל האמור כאן ברור, שיש לו לעתים נוסחאות עצמאיות, אם כי הן מועטות ביותר.

לאמיתו של דבר: היות וכ"י המבורג משקף שילוב של כ"י דארמשטט ונוסח הילקוט – מכאן, שאי פעם היה נוסח נוסף, אשר בו השתמשו הן כ"י והן הילקוט.